

УДК 378

О.М. Левченко, д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Кіровоградського національного технічного університету

І.О. Царенко, аспірант кафедри економіки праці та менеджменту Кіровоградського національного технічного університету

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У ВИМІРІ
МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ РАНЖУВАННЯ**

Предметом дослідження є стан системи вищої освіти України в рамках компаративного аналізу міжнародних систем ранжування. Мета статті – здійснити аналіз рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти та виокремити проблемні аспекти її розвитку. В статті використані описовий метод – для розкриття наявної інформації по кожній системі ранжування, метод узагальнень і графічний метод – для демонстрації складових загальної рейтингової оцінки та її динаміки у розрізі країн. Результатом роботи є проведений аналіз стану вищої освіти України з огляду на необхідність посилення її конкурентоспроможності на основі таких світових рейтингів як: Universitas21 або U21 та QS Higher Education System Strength. Сфера застосування результатів дослідження – національна програма розвитку системи вищої освіти України. В статті наведено складові SWOT-аналізу, особливості методологій міжнародних систем ранжування вищої освіти на макрорівні. Розглянуті аналітичні звіти проведеного дослідження конкурентоспроможності систем вищої освіти з використанням вищезазначених рейтингів. Оцінені позиції вищої освіти України в межах світових систем ранжування. Побудовано матрицю SWOT-аналізу вищої освіти України. Запропоновано напрями стратегічного управління щодо посилення конкурентоспроможності вищої освіти України на ринку освітніх послуг.

Ключові слова: SWOT-аналіз, рейтинг, ранжування, SWOT-аналіз вищої освіти, система ранжування ВНЗ, Universitas21, U21, QS Higher Education System Strength.

Табл. 2, Рис. 4, Літ. 5

А.Н. Левченко, И.А. Царенко

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В
ИЗМЕРЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СИСТЕМ РАНЖИРОВАНИЯ**

Предметом исследования является состояние системы высшего образования Украины в рамках сравнительного анализа международных систем ранжирования. Цель статьи - провести анализ уровня конкурентоспособности национальной системы высшего образования и выделить проблемные аспекты ее развития. В статье использованы описательный метод - для раскрытия имеющейся информации по каждой системе ранжирования, метод обобщений и графический метод - для демонстрации составляющих общей рейтинговой оценки и ее динамики в разрезе стран. Результатом работы является проведенный анализ высшего образования Украины, учитывая необходимость усиления ее конкурентоспособности, основываясь на таких мировых рейтингах как: Universitas21 или U21 и QS Higher Education System Strength. Сфера применения результатов исследования - национальная программа развития системы высшего образования Украины. В статье приведены составляющие SWOT-анализа, особенности методологии международных систем ранжирования высшего образования на макроуровне. Рассмотрены аналитические отчеты проведенного исследования конкурентоспособности систем высшего образования с использованием вышеупомянутых рейтингов. Оценены позиции высшего образования Украины в пределах мировых систем ранжирования. Построено матрицу SWOT-анализа высшего образования Украины. Предложены направления стратегического управления по усилению конкурентоспособности высшего образования Украины на рынке образовательных услуг.

Ключевые слова: SWOT-анализ, рейтинг, ранжирование, SWOT-анализ высшего образования, система ранжирования вузов, Universitas21, U21, QS Higher Education System Strength.

O. Levchenko, I. Tsarenko

THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE IN DIMENSION OF INTERNATIONAL RANKINGS

The subject of research is the state of higher education of Ukraine within the comparative analysis of international rankings. The purpose of the paper - to analyse the level of competitiveness the national higher education system and identify the problematic aspects of its development. The paper is used the descriptive method - for disclosing the information available for each system of ranking, method of summarizing and graphical method - to show the components of the overall rating assessment and its dynamics by countries. The result of this research is the conducted analysis of the state of higher education of Ukraine because of the need to strengthen its competitiveness on the basis of such international rankings as: Universitas21 or U21 and QS Higher Education System Strength. The sphere of application of the research results is the national program for development of higher education of Ukraine. The components of SWOT-analysis, the peculiarities of methodologies of the international rankings of higher education on the macro-level are shown in this paper. The analytical reports of the conducted research of competitiveness of higher education with using the aforementioned ratings are considered. The positions of the system of higher education of Ukraine within the framework of international rankings are estimated. The SWOT-analysis of higher education of Ukraine is done. The directions of strategic management to enhance the competitiveness of higher education of Ukraine on the market of educational services are proposed.

Key words: SWOT-analysis, ratings, rankings, SWOT-analysis of higher education, system of universities ranking, Universitas21, U21, QS Higher Education System Strength.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність вищої освіти в умовах глобалізації економік країн світу є одним із важливих стратегічних факторів їх розвитку. Особливо актуальним вирішення проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності вищої освіти постає в умовах розвитку інформаційного суспільства, в межах якого інтелектуальна складова населення є ключовою.

Систему вищої освіти можна вважати відтворювальною для будь-якої країни, адже вкладення у сферу вищої освіти в поточному періоді проявляє ефект у майбутньому. Тому регулювання конкурентоспроможністю вищої освіти є досить актуальним питанням для кожної країни.

На жаль, в українських реаліях, аспект підвищення конкурентоспроможності вищої освіти є проблемним та нагальним, адже якість надання освітніх послуг вищими навчальними закладами національної системи з кожним роком знижується, що справляє негативний ефект на імідж країни на зовнішньому ринку освітніх послуг. З огляду на це, вироблення механізму підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України з використанням такого прийому як SWOT-аналіз, що являє собою один із найпопулярніших методів стратегічного управління надасть змогу виявити наявні можливості та загрози, сильні та слабкі сторони для національної системи вищої освіти, що існують в сучасних умовах існування даної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження аспектів конкурентоспроможності вищої освіти присвячено роботи вчених різних країн, зокрема: П. Каянд, М. Барат, Р. Дайсон, Н.М. Авшенюк, А. Антошкіна, І.С. Каленюк, А. Колот, Н. І. Константюк, Е. Лібанова, І. Манцуров, М. Носуліч, Т.Г.Полухтович, І. Г.

Утюж, Н.В. Ушенко та інші. Проте, оцінка рівня конкурентоспроможності вищої освіти в рамках компаративного аналізу міжнародних систем ранжування досліджена у недостатній мірі, що й обумовило вибір мети даного дослідження. Крім того, з огляду на те, що рейтинг не репрезентує позицію системи вищої освіти з огляду на можливості та загрози її розвитку в подальшому, зазначаємо необхідність побудови матриці SWOT-аналізу вищої освіти, що також не представлено широким спектром наукових досліджень.

Мета статті – здійснити аналіз рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти та виокремити проблемні аспекти її розвитку на основі наявних можливостей та загроз на ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. З огляду на той факт, що метод ранжування є досить популярним методом оцінки рівня конкурентоспроможності закладів вищої освіти, зокрема існує досить широкий спектр рейтингів ВНЗ, як міжнародних так і національних, акцентуємо увагу на дослідженні саме даного методу. Проте, слід відмітити, що існує небагато рейтингових систем, які оцінюють системи вищої освіти на макро-рівні, тобто в цілому - рейтинг Universitas21 або U21, який складається науковцями Університету Мельбурна (Австралія) з 2012 року та охоплює 50 країн та порівняно новий - QS Higher Education System Strength Rankings.

U21 розроблений в якості орієнтира для урядів, освітніх установ та різного кола осіб, і спрямований, щоб підкреслити важливість створення сильного середовища для вищих навчальних закладів, щоб внести свій внесок в економічний і культурний розвиток, забезпечити високу якість обслуговування для студентів, і допомогти установам, що конкурують за кордоном аплікантів. U21 вказує на кращі освітні системи кожної країни і включає чотири області, зокрема: «ресурси», «середовище», «зв'язки» і «випуск» [1].

Компонента «Ресурси» (її вага 20%) включає п'ять показників фінансування вищої освіти.

Компонента «Середовище» - показники гендерного паритету у штаті університету, можливість моніторингу стану розвитку системи вищої освіти (наявність доступу до релевантної статистичної інформації), а також параметри регулювання системи вищої освіти (структура вищих навчальних закладів за формами власності; індекс якості підготовки студентів; мобільність викладачів; ймовірність залучення іноземних викладачів; наявність і форми прояву діяльності державних наглядових інстанцій та інше).

Компонента «Зв'язки» має переважно міжнародну орієнтованість освітньої та науково-дослідницької діяльності.

Таблиця 1. Характеристика показників Шанхайського рейтингу

Показник	Ваговий коефіцієнт	Зміст
Alumni	10%	Загальна чисельність випускників даного вузу, які отримали Нобелівську премію або медаль Філдса
Award	20%	Загальна чисельність працівників даного вузу, які отримали Нобелівську премію з фізики, хімії, медицини, економіки чи медаль Філдса з математики
HiCi	20%	Чисельність часто цитованих дослідників, що працюють в 21 предметній області наук про життя, медицини, фізики, інженерної справи та соціальних наук
N & S	20%	Кількість статей, опублікованих в журналах Nature і Science за останні п'ять років
SCI	20%	Загальна кількість статей, що увійшли в індекси наукової цитованості SCIE і SSCI в попередньому році

Показник	Ваговий коефіцієнт	Зміст
Size	10%	Результат відношення суми балів по попереднім п'яти показникам на число еквівалентів повної ставки (FTE) академічного персоналу

Показники кількості наукових публікацій та рівня їх цитованості; позиції вітчизняних вищих навчальних закладів у Шанхайському рейтингу університетів (табл. 1) [3]; рівень охоплення населення вищою освітою; кількість науковців у країні; рівень безробіття серед населення з вищою освітою охоплює компонента «Результативність» (рис. 1)

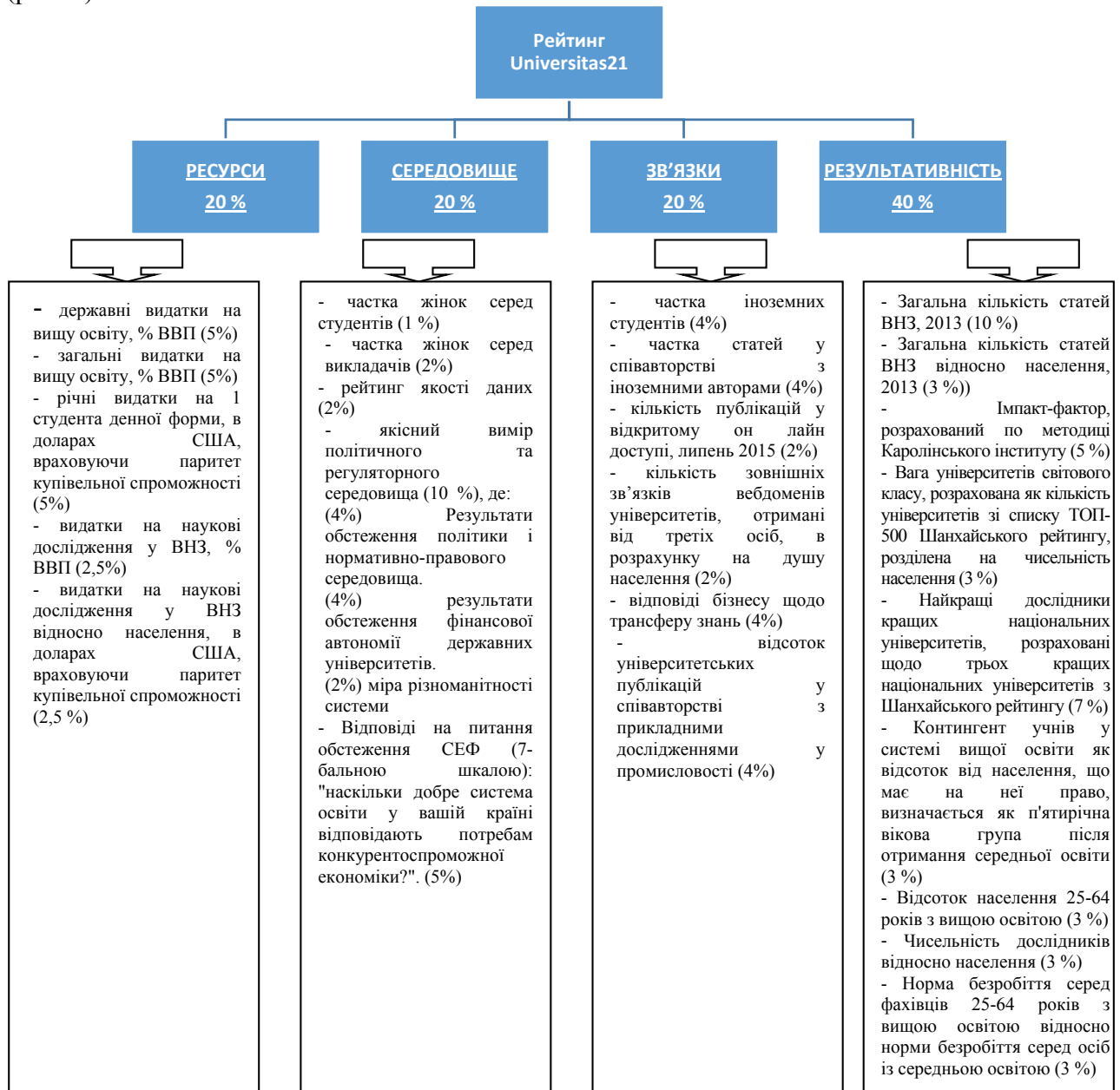

Рис. 1. Структура рейтингу Universitas21 або U21.

Результати представленого вище рейтингу є надзвичайно важливими особливо в рамках даного дослідження, адже дають змогу оцінити позицію національної системи вищої освіти шляхом оцінки системою міжнародного ранжування.

З рис. 2, спостерігаємо, що Україна зайняла лише 42-у позицію рейтингу у 2016

році, набравши 42,1 бал зі 100 можливих, що на 1,7 балів менше ніж у 2015 році (43,8 бали – 2015 року). При цьому, у розрізі, Україна набрала: 53 – Ресурси (мінімальне значення у 2016 році становило – 19,1 (Індонезія)), 69 – Середовище (19,1 (Греція)), 27,1 – Зв'язки (23,7 (Іран)), 23,3 – Результативність (14,8 (Індонезія)) [2].

Загальний рейтинг коригується з урахуванням рівня економічного розвитку, в результаті чого першу позицію займає Великобританія, США – 16 місце та Україні, відповідно, відводиться 33 позиція замість 42.

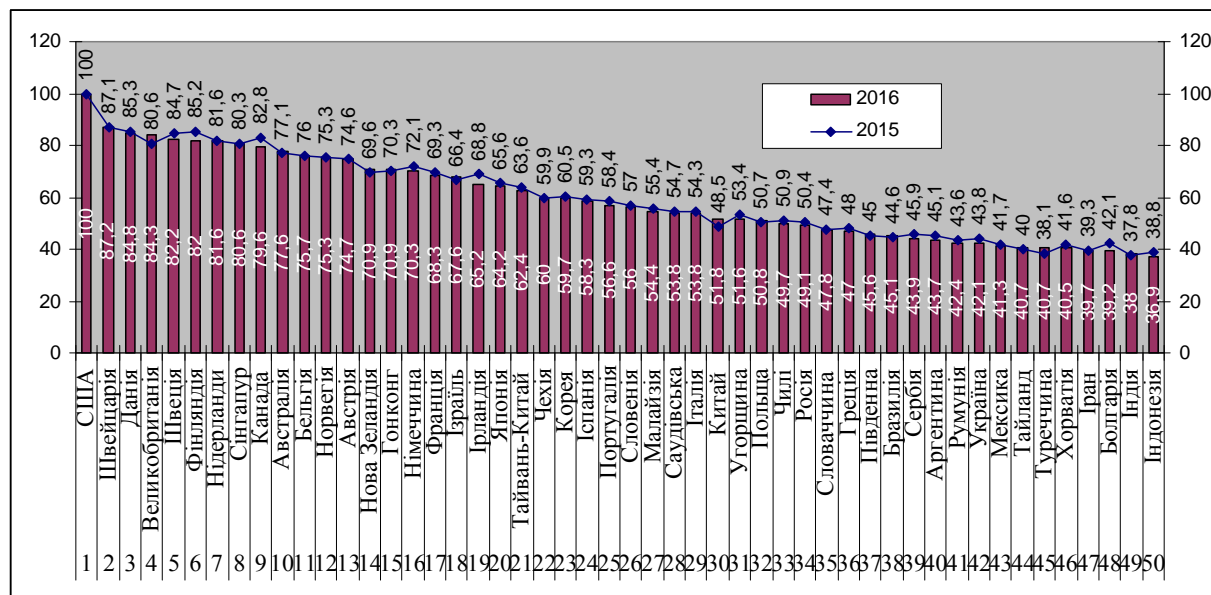

Рис. 2 Ранжування систем вищої освіти країн світу у 2015-2016 рр відповідно до рейтингу Universitas21 [2].

Окрім вищезазначеного рейтингу цього року одна із найбільш впливових систем ранжування ВНЗ - QS World University Rankings, з метою оцінки найбільш конкурентоспроможних та ефективних національних систем вищої освіти представила ранжований перелік 50-ти національних систем вищої освіти - QS Higher Education System Strength.

Методологія рейтингу базується на 4 показниках (рис. 3).

Критерій ефективності системи надає можливість отримати загальне уявлення про позицію кожної країни в загальних рейтингових таблицях.

Тоді як критерій доступності акцентований на те, щоб оцінити можливість вступу в провідні університети тієї чи іншої країни її жителями.

Критерій «університет-флагман» базується на припущенні, що ефективність роботи провідного ВНЗ країни є заслугою всієї системи.

Взаємозв'язок між фінансовими впливаннями зі сторони держави у сектор вищої освіти розкриває критерій економічного контексту.

З огляду на те, що на підсумкову оцінку системи вищої освіти тієї чи іншої країни впливає позиція її кращих ВНЗ (тих що входять до рейтингу ВНЗ відповідної системи ранжування), вважаємо за доцільне, виділити критерії даного рейтингу, зокрема:

- думка академічної спільноти (Academic reputation, 30%);
- думка роботодавців (Employer reputation, 20%);
- співвідношення викладачів і студентів (Faculty / student ratio, 20%);
- кількість викладачів з вченими ступеннями (10%);
- кількість статей на одного викладача (Papers per faculty, 10%);

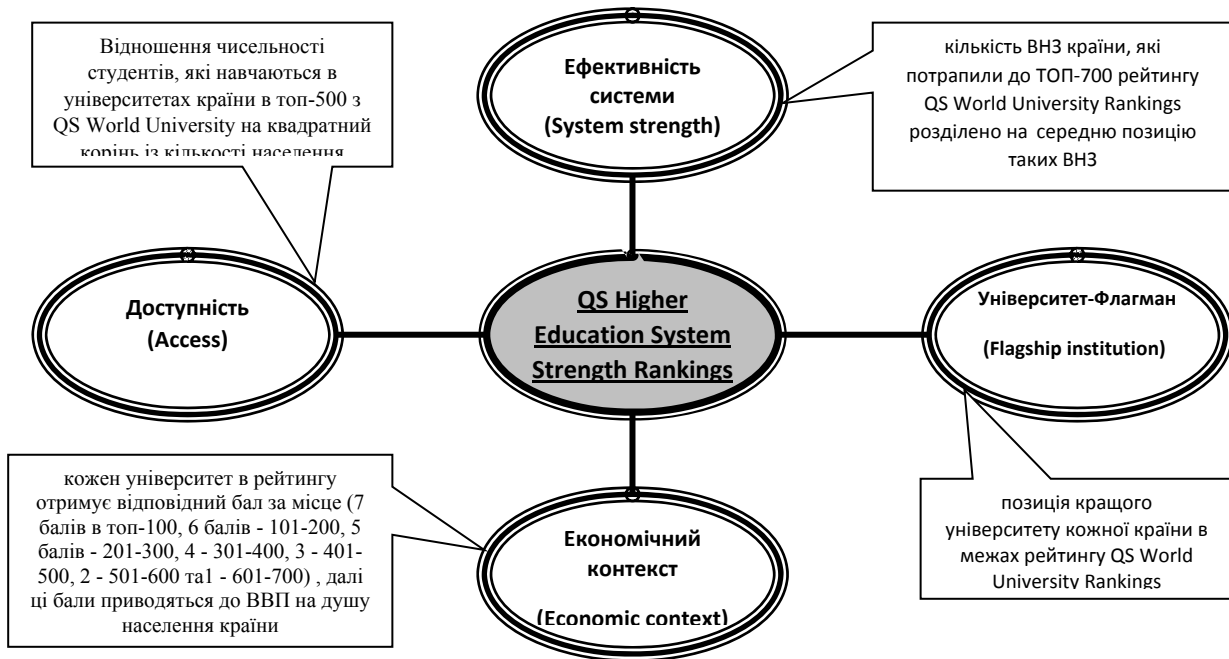

Рис. 3 Методологія рейтингу QS Higher Education System Strength[3]

- кількість цитувань на статтю (Citations per paper, 5%);
- частка зарубіжних викладачів (International faculty, 2,5%);
- частка зарубіжних студентів (International students, 2,5%) [4].

Позиція української системи вищої освіти в межах до рейтингу QS Higher Education System Strength у 2016 відповідала 45 позиції з 50 позицій загалом, випередивши лише такі країни як Філіпіни, Єгипет, ОАЕ, Естонію та Пакистан [3].

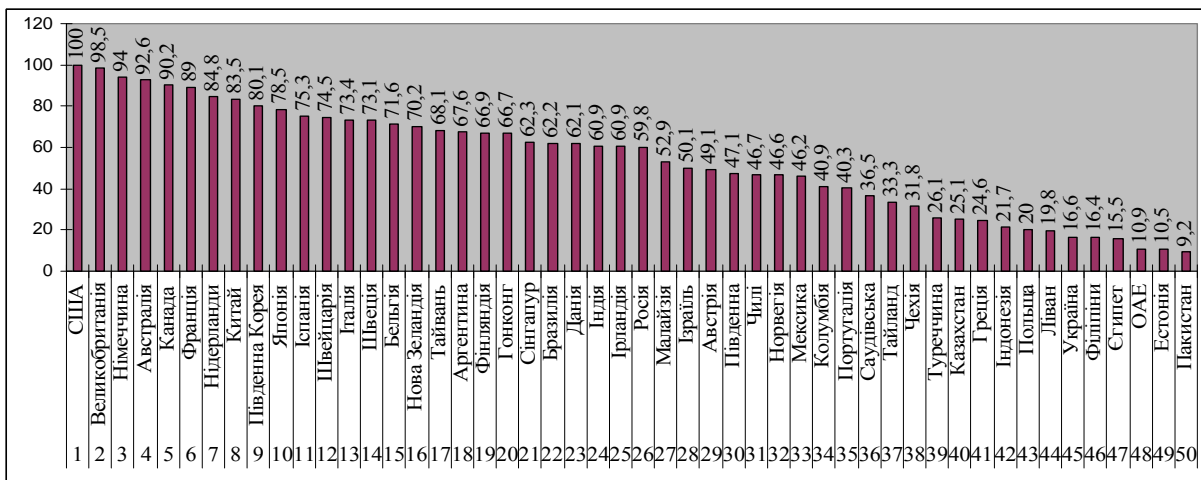

Рис. 4. Ранжування систем вищої освіти країн світу у 2016 році відповідно до рейтингу QS Higher Education System Strength [3]

Не дивлячись на те, що рейтинг є одним із найбільш популярних методів оцінки, вважаємо за потрібне відмітити наступне:

1) міжнародні рейтингові системи, що існують передбачають зважену оцінку результатів різних видів діяльності університетів з домінуванням ваги здобутків у науково-дослідній та освітній діяльності. При цьому, вдосконалюючись, міжнародні методики розширюються у напрямку таких складових як: викладання й навчання,

дослідницька активність, інтернаціоналізація, наявність регіональних і соціально-орієнтованих програм, тобто, результуючи відмічаємо, що методичні підходи є змінними з огляду на вимоги часу, що вважаємо їх перевагою з-поміж інших підходів до оцінки;

2) перевагою є орієнтованість рейтингів на оцінку споживачами освітніх послуг і роботодавцями, не дивлячись на ймовірність суб'єктивізму;

3) серед недоліків варто відмітити - високу ймовірність недостовірності даних: на сайтах університетів та організацій досить часто відсутня інформація стосовно вищої освіти й науки;

4) недоліком рейтингів також є досить високий ступінь суб'єктивності щодо визначення ваги складових показників оцінки в межах інтегральної оцінки;

5) досить суперечливим є бази порівняння у нормуванні складових показників інтегральної оцінки.

Таким чином, при визначенні рівня конкурентоспроможності здійснення оцінки виключно на основі ранжування є недостатньо інформативним показником, доцільно проводити комплексну оцінку. Тому, вважаємо, що для проведення оцінювання вищої системи освіти в контексті міжнародного зіставлення застосування методу SWOT-аналізу надасть змогу виявити резерви закріплення конкурентних позицій та основні загрози та ринку освітніх послуг, що і було визначено метою нашого дослідження.

Тому, поєднавши результати рейтингових систем будуюмо матрицю SWOT-аналізу (табл. 2). SWOT-аналіз є одним із найпопулярніших методів стратегічного управління, яка утворилась як аббревіатура чотирьох англійських слів: Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості) та Threats (загрози). За допомогою даного методу можна досліджувати в нерозривному зв'язку зовнішнє та внутрішнє середовища будь-якого об'єкта економічної системи, в тому числі і сектор вищої освіти.

З огляду на популярність такого методу оцінки стану конкурентоспроможності вищої освіти як рейтинг, вважаємо за доцільне провести SWOT-аналіз системи вищої освіти України на основі критеріїв, які визначені світовими системами ранжування.

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу вищої освіти України

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - значний інтелектуальний потенціал населення (U21- результативність); - наявність державних гарантій освіти в нормативно-правовому полі; що визначено Конституцією (U21- середовище); - широка мережа навчальних закладів, в тому числі з підготовки науково-педагогічного персоналу (QS); - високий рівень охоплення вищою освітою (U21- результативність); 	<ul style="list-style-type: none"> - слабка матеріально-технічна база навчальних закладів (U21- ресурси); - низька наукоємність навчального процесу (QS); - слабка мотивація у представленні власних наукових робіт у вигляді статей у наукометричних базах (U21- результативність, QS); - відсутність цитувань викладачів (U21- результативність, QS); - механізм співпраці з роботодавцями у навчальному процесі є недосконалим або взагалі відсутнім (U21- зв'язки); - низька кількість викладачів, що мають визнання закордоном (U21- результативність, QS); - наявне безробіття серед населення, що має вищу освіту (U21- результативність); - низька якість та ступінь популяризації вебдоменів ВНЗ (U21- зв'язки).

Продовження таблиці 2

Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - активне залучення науково-освітнього потенціалу у оновленні економіки (U21-результативність); - інтеграція у світовий освітній простір шляхом долучення до програм академічної мобільності та виходу ВНЗ на зовнішні ринки з надання освітніх послуг (QS); - залучення роботодавців до активної співпраці у навчальному процесі (U21-зв'язки); - удосконалення процесу надання освітніх послуг шляхом залучення роботодавців (QS). 	<ul style="list-style-type: none"> - повільний розвиток науково-технічного прогресу (U21-середовище); - збільшення відставання від сучасних вимог ринку праці (U21-середовище); - прискорення відтоку абітурієнтів до закордонних ВНЗ, підвищення їх конкурентоспроможності (U21, QS); - зниження життєвого рівня населення, що зменшує їх фінансову можливість на отримання вищої освіти (U21-середовище); - негативні демографічні процеси (QS).

Таким чином, аналізуючи вище побудовану матрицю, можемо виділити такі основні моменти:

- сильні сторони: досить потужний інтелектуальний потенціал як науково-викладацького складу так і студентів, широка мережа ВНЗ по країні, що збільшує ступінь доступності вищої освіти серед її споживачів;
- слабкі сторони: низький рівень фінансування освітньої сфери, що знижує мотивацію науково-викладацького складу, а також слабка взаємодія із роботодавцями, що перешкоджає ефективному трансферу знань ;
- можливості: участь у міжнародних грантових програмах та академічній мобільності, як посилення роботи в межах міжнародної співпраці та залучення академічної спільноти до оновлення процесів, що відбуваються в національній економіці;
- загрози: демографічна криза, макроекономічні процеси в економіці, що справляють негативний ефект на науково-технічний потенціал та життєвий рівень населення – спроможність отримання вищої освіти.

Отже, сфера вищої освіти є потужним каталізатором ситуації в країні, тому на її розвиток справляє ефект стан політичної та економічної ситуації, що у свою чергу впливає на ефективність роботи всієї системи вищої освіти, імідж не лише отримання вищої освіти, а й рівень конкурентоспроможності спеціалістів на ринку праці, як національному, так і міжнародному, з огляду на відкритість економік країн світу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, рейтингова позиція України в контексті зарубіжних систем вищої освіти підтверджує той факт, що нині якість освіти в країні унеможливорює розвиток людського потенціалу, його інтелектуальної складової. Крім того, стан економіки на даному етапі не стимулює до отримання вищої освіти, незадовільний стан ринку праці виступає демотиватором для національної системи вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки.

Причинами низької якості вищої освіти можна вважати, в першу чергу, недостатній рівень фінансування та застаріла матеріально-технічна база [1]. А також, як показує нам показник компоненти «Результативність» рейтингу U21, досить низькими є показники цитувань викладачів ВНЗ, що значно знижує підсумкову оцінку національної системи вищої освіти. Попит на освітні послуги зі сторони іноземців є порівняно незначним, що можна пояснити низьким іміджем національного ринку освітніх послуг, як результат вітчизняні ВНЗ не користуються популярністю і у зарубіжних викладачів.

Отже, переорієнтування ВНЗ національної системи вищої освіти на світові орієнтири, зокрема:

- грантове фінансування, участь у багаточисленних науково-дослідних розробках, що фінансуються міжнародними організаціями;
- активне представлення результатів науково-дослідної роботи у науково-метричних базах у вигляді статей;
- активна робота з підвищення рівня прозорості ВНЗ України;
- нівелювання регіональних відмінностей між ВНЗ;
- посилення співпраці ВНЗ країни з роботодавцями;
- розвиток наукових досліджень із залученням бізнесу;
- активізація роботи у напрямку прикладних розробок та трансферу знань;
- контроль за якістю надання освітніх послуг, адаптуючи досвід зарубіжних систем вищої освіти шляхом впровадження принципів TQM та активізації міжнародної співпраці у сфері оцінювання якості освіти, в тому числі активізувати роботу щодо вдосконалення діяльності з надання освітніх послуг для іноземних громадян [5].

Зокрема, напрямком для подальших досліджень виступає адаптація зарубіжного досвіду щодо підвищення якості освітніх послуг, як посилення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Царенко І.О. Проблеми підготовки висококваліфікованих кадрів ВНЗ України в умовах формування інноваційної моделі економіки та напрями їх вирішення / І.О. Царенко // Матеріали XX ювілейної міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки». – Одеса, 7-11 вересня 2015. – С. 75-81.
2. U21 Ranking of National Higher Education Systems. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>
3. QS Topuniversities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/system-strength-rankings/2016>
4. Царенко, І. О. Рейтингові системи ранжування вищих навчальних закладів: українські та світові методики / І. О. Царенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. - Кіровоград: КНТУ, 2014. - Вип. 26. - С. 56-66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/11>
5. Експорт освітніх послуг вищими навчальними закладами України у вимірі глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / О. М. Левченко, Д. Д. Плинокос // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 4 (20). – С. 210-216. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html>